

І. Д. Бех,
доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України

Громадянськість особистості у смислоціннісній інтерпретації В. Сухомлинського

Серед усіх пріоритетів виховання школяра видатний педагог на перше місце ставив патріотизм, чітку громадянську позицію.

***Ключові слова:** духовно-моральна структура, моральне виховання, любов до Батьківщини, святиня.*

Bekh I. D. Civic Consciousness of a Person in V. Sukhomlynskyi's Semantic and Valuable Interpretation.

Of all the priorities of education of the schoolchildren the outstanding teacher believed patriotism and clear public position to be the main ones.

Key words: cultural and moral structure, moral education, love for the motherland, sacred thing.

Постановка проблеми. Долучення до творчості В. Сухомлинського, якщо це не поверхове осягнення, а таке, що відбувається на рівні глибинних внутрішніх смислів, виявляється не буденним явищем, а непересічною подією. Вона викликає різні за переживанням емоції: захоплення, схвалення, бажання диспуту чи прагнення професійного вдосконалення.

В. Сухомлинський створив для себе простір широкого масштабу, в якому людина жила у різних проявах. Тож інтерес великого педагога сягав далеко за освітні межі, незважаючи на те, що вони були для нього домінуючими. Ідейним центром для творчих пошуків Василя Олександровича виступив принцип гуманістичної спрямованості: «Людина – найвища цінність серед усіх цінностей світу».

На перший погляд видається, що означений принцип мав його повністю задовольняти. Адже тут діяв авторитет великої філософії. Та В. Сухомлинський ставився до нього з позиції виховання такої міри людини. Це означало: недостатньо покладати людину лише як ціннісний абсолютизм, оскільки навіть її свобода без відповідальності – не є справжньою свободою. Тому-то педагог методологічно прозорливо формулює доповнювальний принцип «необхідності цінувати життя як найвищу цінність». Тепер відкривалась можливість розглядати людину як найвищу цінність у багатогранній динаміці її сходження до цієї величної мети впродовж життя, а значить у процесі спрямованого навчання і виховання. Саме доцільно ідейно і методично побудований освітній процес, на думку вченого, мав підняти підростаючу особистість до життя як цінності, центральною ознакою якого має виступити духовне благородство людини.

Цю методологічну зв'язку В. Сухомлинський і використовував як науковий орієнтир у вирішенні проблеми громадянськості особистості. Він у численних працях наголошував, що життя як цінність – це не споживацький тип життя з його

лише утилітарними потребами. Таке життя ніколи не утвердить людину як найвищу цінність. В. Сухомлинський віддає шану життю-служінню, де особистість розвивається і реалізується у вищих духовних цінностях як пріоритетних у її духовно-моральній структурі.

Виклад основного матеріалу. Категорія служіння виступила у Василя Олександровича засадничою у формулюванні поняття «громадянськість». Це особистісне утворення тлумачиться педагогом як служіння народові, вірність і відданість Батьківщині, її цілям, гордість за неї. Важливим у цьому плані видається те, що почуття відданості поєднується В. Сухомлинським не лише з теперішнім Вітчизни. Воно безпосередньо пов'язується ним з її віковими святинями, які повністю належать українському народу, тільки потрібно їх бережно виокремити з гущину його історії. Тут також значимо, щоб саме Батьківщина, народ, праця, яка одухотворена великими почуттями, стали не просто святинями, а найвищими святинями для особистості.

Далі йде процесуальне уточнення самого феномену служіння як набутку, який віддала і віддає людина своєму народові, що вона залишила від своєї душі, свого розуму в матеріальних і духовних цінностях Вітчизни.

Осмилюючи проблему громадянськості, піднімаючи її до науково-понятійного рівня, не будемо забувати, що В. Сухомлинський жив у комуністичній добі; він не міг, м'яко кажучи, бути дистанційованим від неї, тому й бриніли у його творах її ідейні гасла. Однак за великим, глибинно-творчим рахунком він відстоював позицію гуманізму.

Так, щодо цілей Батьківщини, яким мусить бути віддана людина у своїй громадянськості, можна було б очікувати класово-партійні ідеологеми. В. Сухомлинський же однозначно формулює – це загальне, тобто народне благо людей. Звернімо увагу на добро як дещо ціннісно невизначене поняття, а благо,

яке дійшло до нас із глибин народної і християнської культури, – як цінність вищу, як знак зв'язку усіх поколінь у їхніх духовних устремліннях.

Зрозуміло, щоб загальна категорія блага була свідомо прийнята особистістю як мотив її активності, вона повинна бути конкретизована для неї у формі суспільно важливих вимог, що стосуються праці, поведінки, спілкування. Об'єднувальним ціннісно-смысловим центром для цих різновидів активності має стати громадянський обов'язок особистості перед народом і Батьківщиною. З останнім і асоціюється розвинений громадянин. Саме такий, за В. Сухомлинським, справжній громадянин, готовий захищати Батьківщину до останньої краплі крові.

Цей ідейний висновок дозволяє правильно тлумачити співвідношення між громадянським вихованням особистості та її патріотичним вихованням. Інколи останнє вважають самостійним, де громадянськість і патріотизм функціонують лише поряд. Для В. Сухомлинського така думка була неприйнятною. Він наголошував, що не може бути повноцінного громадянина, у якого відсутнє почуття патріотизму, він повинен бути вірним патріотом своєї Батьківщини. Патріотизм як провідна складова громадянськості, оскільки він ґрунтується в першу чергу на почутті любові до народу та Вітчизни, – так ми нині діємо сприймаємо це твердження.

Для науково обґрунтованого виховання громадянськості слід також розглянути його у контексті духовно-морального виховання. Адже останнє є необхідним підґрунтям для виховання громадянина-патріота. Василь Олександрович не раз звертав увагу, що невихованій людині чужі вищі громадянські устремління. Цілком правильно, що між процесами громадянського і духовно-морального виховання існує цілісність у першу чергу стосовно їхніх гуманістичних цілей.

Однак така цілісність ще не означає їхньої повної єдності. Про останню говорять тоді, коли якісь два завдання вирішуються одними і тими ж засобами і методами. Беручи до уваги означене положення, розглянемо під цим кутом зору згадані процеси. Так, засоби і методи розгортання процесу громадянськості та процесу духовно-морального виховання загалом одні й ті ж, оскільки у цих процесів одна мета – виховати у підрастаючої особистості певну суспільно значущу цінність. Але предмети докладання виховних зусиль тут дещо різні: для громадянського виховання – безпосередньо народ, Батьківщина як одиничний, незважаючи на численність, об'єкт. Його одиничність полягає в тому, що в результаті виховання він повинен мати спільні характеристики, і в цьому основне завдання громадянського виховання підрастаючої особистості. Згадаймо у цьому зв'язку поета: «В нас воля єдина і сила єдина, єдиний в нас клич і порив...»

Така місія громадянського виховання приймалася В. Сухомлинським. Більше того, він шукав найбільш дієвих засобів досягнення його цілей. «У невичерпному джерелі народної моралі нам треба черпати духовну енергію справжньої людяності, дружби, толерантності, справжнього братства вільних людей», – зазначав великий педагог [3, 132].

Щодо специфіки духовно-морального виховання, то його прямий предмет піклування – духовно збагачена міжособистісна взаємодія. Її результатом виступає надбання «Я – носій духовно-моральних цінностей, за допомогою яких утверджуюсь в довіллі». Тут відношення-цінність «Я – член суспільства» (що властиве громадянському вихованню) залишається у тіні виховного процесу.

Торкнемося до найсуттєвішого у вихованні громадянськості. За В. Сухомлинським, це перетворення об'єктивних святинь, якими насамперед є народ, Батьківщина, одухотворена праця у власній святині-святості підрастаючого громадянина. Це ідеал громадянськості, який він нам задав.

Одразу наголосимо, що Василь Олександрович лише теоретично започаткував цей напрям особистісного руху, і в цьому ми вбачаємо надзвичайну цінність цієї ідеї. З висоти теперішнього часу можемо констатувати, що вона була пов'язана з досить далекою перспективою. Річ у тім, що психолого-педагогічна наука, з якою творчо контактував (а часто дискутував) В. Сухомлинський, не мала не те що реальних засобів, а й захмарних гіпотез стосовно вирішення цієї проблеми. До речі, й самого терміна «святість» як якості особистості не було у наукових словниках, лише християнська патристика ним користувалася.

З огляду на сказане, зазначимо, що предметами святості як емоційного ставлення можуть виступати певні події (як історичні, так і сучасні), символи, окремі особистості. Визначальною ознакою цих предметів виступає їхня висока значущість, що межує з винятковістю. Прикладами таких подій-святинь може бути козацька битва під Берестечком, Революція гідності, символів – природний камінь як прихисток для жменьки воїнів, які вели бій за Дніпро (з оповідей В. Сухомлинського). У ряду святинь-особистостей – постать Т. Шевченка, апостола українського духу. Висока значущість святинь у свою чергу забезпечується тим, що всім їм властивий героїзм як діяння на духовному оптимумі.

Тепер дамо відповідь на ключове питання: якими внутрішніми силами можливо перетворити об'єктивну святиню у власне найвище духовне надбання, у святиню-цінність? Ними, на нашу думку, виступають емоції благоговіння і трепету. Це так звані надемоції: їхня сила набагато більша за будь-які інші емоційні переживання. Тому далеко не кожна людина їх спонтанно переживала; переважно вони властиві особам мистецько-художньої спрямованості або духовно обдарованим особистостям. Виникає, таким чином, проблема спрямованого культивування у юної людини цих необхідних для виховання у неї громадських почуттів вищих емоційних переживань. Нині теоретико-експериментальні пошуки у цьому напрямі розгорнуто в Інституті проблем виховання НАПН України.

Уроки В. Сухомлинського щодо громадянського виховання особистості надзвичайно актуальні, оскільки вони є втіленням високого гуманізму, який не підвладний часовій девальвації. Він був твердо переконаний, що виховання людського благородства

– цієї корінної якості справжнього члена суспільства – починається з максимального олюднення його ставлення до людей, одухотворення цього ставлення чистими почуттями поваги до людини. Збагачення всього того, до чого долучається вихованець високими переживаннями (а це і є одухотворення), було виховним кредо В. Сухомлинського. Навіть соціальну роль члена суспільства він почуттєво зігріває, інтерпретуючи її як «син свого народу». У такому крилатому представленні кожен вихованець не буде байдужим до цього покликання.

Можна стверджувати, що педагогіка почуттів великого Вчителя була інноваційною не тільки у його час, але й донині залишається такою. Люби людей; любов до людей – це твоя моральна серцевина; жити так, щоб твоя серцевина була здоровою, чистою і сильною, – у цьому суть виховної програми В. Сухомлинського. У ній гармонійно поєднуються власне виховання як педагогічна взаємодія і самовиховання. Він наголошував на тому, щоб вихованець (особливо у роки отрочства і ранньої юності) якомога частіше залишався з собою, зі своєю

працею, щоб головною спонукою для нього була його власна совість. Адже виховати самого себе – це значить вміти переживати докори сумління.

Усі великі почуття, які повинна випестувати підростаюча особистість, мають бути міцними ланцюжками, що пов'язують її з суспільством. Тому В. Сухомлинський наполягав, щоб дитину вчили жити серед людей, гармонізуючи з суспільством свої інтереси, потреби, бажання. Особистість по-справжньому щаслива, якщо задоволення її прагнень дає користь суспільству. І в цьому велика правда.

Висновки. Підсумовуючи творчі пошуки, павлівський Учитель закарбовує істину, згідно з якою «виховання громадянськості – це виховання душі, чим живе дитина, що її хвилює і тривожить; у чому її радості і печалі, як вона ставиться до людей, як входить оточуючий світ у її душу – все це виражається у глибоко індивідуальних особистих переживаннях, думках, устремліннях, потребах, вчинках» [2, 6].

В. Сухомлинський – з нами; у цьому наша професійна сила і велика відповідальність за достойне вирішення освітніх проблем, породжених нинішнім часом.

Література

1. Розвиток громадянської спрямованості особистості в юнацькому віці : монографія / [М. Й. Боришевський, Т. М. Яблонська, В. В. Антоненко та ін.] ; за ред. М. Й. Боришевського ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Лаб. психології особистості ім. П. Р. Чамати. – К. : Пед. думка, 2007. – 186 с.
2. Сухомлинський В. Воспитание гражданина / В. Сухомлинский // Воспитание школьников. – 1966. – № 1. – С. 6–10.
3. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1978. – С. 132.
4. John J. Cogan and Ray Derricott. Citizenship for the 21st Century: An International Perspective on Education / John J. Cogan. – London : Kogan Page LTD, 2000. – 197 p.